

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.101>

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Гелемей Ю.М.,

аспірант

*Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Гелемей Ю.М. Принципи правової політики у сфері поводження з військовополоненими.

У цій статті проведено аналіз принципів правової політики у сфері поводження з військовополоненими. Мотивовано, що актуалізація проблематики статусу військовополонених зумовлена наступними обставинами: наявність стану війни на території України та збільшення кількості військовополонених з обох сторін; відсутність реального механізму гарантування належного поводження з військовополоненими, слабкість міжнародних інституцій в цій сфері; нормативно-правові акти прийняті після Другої світової війни в умовах інформаційного суспільства, глобалізації та зміни життєдіяльності суспільства у всіх сферах, тому необхідне сучасне оновлення норм та їх уточнення і вироблення дієвої політики у цій сфері.

Констатовано, що суттєвим проривом в бік гуманізації суспільного розвитку було прийняття норм міжнародного права, зокрема тих, що стосуються правил поводження з військовополоненими. Формально модель захисту та забезпечення гуманного становища цієї групи учасників збройного конфлікту є в наявності. Проте, слід констатувати суттєву, навіть колосальну проблему: декларативність міжнародних зобов'язань, недовіра міжнародних інституцій та відсутність реального впливу на сторону, яка утримує військовополонених. В цьому контексті слід вести мову про оновлення міжнародних норм міжнародного гуманітарного права загалом, а також військовополонених зокрема.

Автором вказується на відсутності чіткого правового узгодження поняття «військовополонений» та загалом суттєвий політичний характер проблематики.

В межах репрезентованого наукового дослідження визначено суттєві принципи (основні начала) правової політики демократичних держав у сфері поводження з військовополоненими. Їх згруповано в дві категорії – загальні (заборона на жорстоке поводження, гуманне ставлення, право на гідність, збереження особистих речей та документів, право на зв'язок із родиною та

органами захисту, право на повернення додому) і спеціальні (реабілітація та особлива державна підтримка військовополонених після повернення з полону; підтримка сімей військовополонених).

Ключові слова: військовополонений, правовий статус, гуманне поводження, принципи, військове право, міжнародне гуманітарне право.

Helemey Yu.M. Principles of legal policy in the field of treatment of prisoners of war.

This article analyzes the principles of legal policy in the field of treatment of prisoners of war. It is motivated that the actualization of the issue of the status of prisoners of war is due to the following circumstances: the presence of a state of war on the territory of Ukraine and an increase in the number of prisoners of war on both sides; the absence of a real mechanism to guarantee the proper treatment of prisoners of war, the weakness of international institutions in this area; normative legal acts were adopted after the Second World War in the conditions of the information society, globalization and changes in the life of society in all spheres, therefore a modern update of the norms and their clarification and the development of an effective policy in this area are necessary.

It was established that a significant breakthrough in the direction of humanizing social development was the adoption of norms of international law, in particular, those related to the rules of treatment of prisoners of war. Formally, there is a model for protecting and ensuring the humane situation of this group of participants in the armed conflict. However, it is necessary to state a significant, even colossal problem: the declarativeness of international obligations, the ineffectiveness of international institutions and the lack of real influence on the party that holds prisoners of war. In this context, we should talk about updating the international norms of international humanitarian law in general, as well as prisoners of war in particular.

The author points out the lack of a clear legal agreement on the concept of «prisoner of war» and the generally significant political nature of the issue.

Within the scope of the represented scientific research, the essential principles (main principles) of the legal policy of democratic states in the field of treatment of prisoners of war are defined. They are grouped into two categories – general (prohibition of ill-treatment, humane treatment, right to dignity, preservation of personal belongings and documents, right to contact with family and protection agencies, right to return home) and special (rehabilitation and special state support prisoners of war after returning from captivity; support for families of prisoners of war).

Key words: prisoner of war, legal status, humane treatment, principles, military law, international humanitarian law.

Постановка проблеми. В умовах збройних конфліктів та війни питання гуманного ставлення до військовополонених набуває особливого значення. Це показує глибокий гуманістичний підхід до того, як поводитися з людьми, які потрапили у полон або знайшли під владою противника. Гуманізм використання військово-полонених обґрунтовується на міжнародних нормах та зобов'язаннях, спрямованих на забезпечення їх гідності, безпеки та основних прав.

Один із ключових аспектів гуманізму щодо військовополонених – це заборона будь-якого жорстокого, недостойного чи принижуючого приводу. Міжнародні конвенції, зокрема Женевські конвенції, чітко формулюють стандарти, які зобов'язують сторони конфлікту поважати гідність полонених та утримувати їх у гідних умовах.

Однак питання потребує сучасного перегляду зважаючи на наступні обставини:

- наявність стану війни на території України та збільшення кількості військовополонених з обох сторін;
- відсутність реального механізму гарантування належного поводження з військовополоненими, слабкість міжнародних інституцій в цій сфері;
- нормативно-правові акти прийняті після Другої світової війни в умовах інформаційного суспільства, глобалізації та зміни життєдіяльності суспільства у всіх сферах, тому необхідне сучасне оновлення норм та їх уточнення і вироблення дієвої політики у цій сфері.

Стан дослідження. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості правил та норм політичного характеру у сфері забезпечення належного правового статусу військовополонених було предметом аналізу низки фахівців у сфері як конституційного, так і міжнародного права, а також загальнотеоретичної юриспруденції. Серед українських науковців слід відмітити праці О.М. Бикова, І.М. Жаровської, Н.П. Бортник, І.О. Личенко, М.М. Сірант та інших.

Набагато ширше цими питаннями займалися представники іноземної доктрини, зокре-

ма Garikipati S., Kambhampati U., Zamani Y.S., Repucci S., Slipowitz A., Nakib M. та інші.

Метою статті є аналіз принципів правової політики у сфері поводження з військовополоненими.

Виклад основних положень. Військовополонені – це комбатанти (або прирівняні до них особи), які знаходять під владою противника внаслідок війни або збройного конфлікту. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, вони користуються певним захистом і правами за призначенням забезпечення гідного та гуманного ставлення до них під час їх утримання в полоні.

Доктор Джахід Хоссейн Бхуян (Jahid Hossain Bhuiyan) визначає, що «військовополонених слід називати жертвами подій, а не злочинцями. Будучи членами збройних сил своєї країни до їх захоплення, вони можливо, здійснювали ворожі напади на свого ворога, але після їх захоплення вони затримані під владою ворога. Історія показала, що вони знаходяться в дуже делікатному становищі. Отже, необхідно надати особливий захист до в'язнів. Єдиною легітимною метою збройних конфліктів є скорочення армії влади ворога» [1], а не боротьба з ворогом, що знаходиться під владою супротивної сторони.

Особливим місцем у вивченні даної проблеми є Третя Женевська конвенція «Женевська конвенція про поводження з військовополоненими» [2], яка чітко визначає поняття військовополонених. Ця конвенція надає права як військовополоненим, так і учасникам опору та цивільному населенню борються з ворогом. Військовополоненими, у розумінні Конвенції, є декілька категорій осіб: особовий склад збройних сил; члени інших ополчень та добровольчих загонів; особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу; члени екіпажів суден торговельного флоту; жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника.

За твердженням класиків міжнародного гуманітарного права (S.M. Bernard) ця конвенція об'єднала б розрізнені положення, пов'язані з проблематикою, і слугувала б кодифікацією міжнародного звичаєвого права, вона допомагатиме забезпечити дотримання цих заходів захисту шляхом уточнення стандартів і зосередження уваги на цьому питанні [3].

Проте питання наявності міжнародного акту не свідчить про його дієвість. Війна, особливо після 24 лютого 2022 року продемонструвала, що наявність міжнародних норм не тягне за собою реальне забезпечення прав військовополонених, до цього часу не дивлячись на наявність усталених правових стандартів, міжнародної практики, розробленої доктрини, реальне забезпечення гуманного ставлення до військовополо-

нених залежить від рівня демократії та правової політики утримуючої сторони.

Додамо ще одну проблему – відсутність чіткого правового регулювання статусу військовополоненого. Науковці з Бангладешу і Малайзії вказують на наступні труднощі: навіть на етапі попереднього ув'язнення очікується, що держава чи воююча сторона, яка захопила, ставляться до комбатантів гуманно. Однак виникає складність у розрізненні «ворожих комбатантів», терміна, який охоплює як «законних», так і «незаконних» комбатантів. Хоча законним учасникам бойових дій автоматично надається статус військовополонених, класифікувати незаконних учасників подібним чином, як правило, не рекомендується. Отже, полонених комбатантів можуть позбавити прав, наданих військовополоненим. Хоча термін «ворожий комбатант» офіційно не існує в Женевських конвенціях, воно зазвичай використовується в інших текстах і стало предметом дискусій. На жаль, це упущення робить учасників незаконного збройного конфлікту вразливими до жорстоких покарань і нелюдського поводження під час перебування під вартою ворога. Це дослідження досліджує дискримінацію між законними та незаконними учасниками бойових дій, ставлячи під сумнів, чи виправдано відмовлятися від статусу військовополонених або належного захисту виключно на основі відсутності прямої згадки в Женевських конвенціях [4].

Наша держава прийняла на себе зобов'язання виконувати всі зобов'язання щодо військовополонених, які передбачені Женевськими конвенціями, а також додатковими протоколами до них, прийнятими 8 червня 1977 року. Ці протоколи були ратифіковані Україною 18 серпня 1989 року і набули чинності 25 липня 1990 року.

Не дивлячись на те, що достатньо давно існують норми міжнародного права у вказаній сфері, однак слід констатувати недостатнє належне правове регулювання статусу військовослужбовців на державному рівні. Проблема полягає не тільки у колізійності проблеми, але й у декларативності норм, оскільки повномасштабне вторгнення держави-агресорки на нашу територію продемонструвало відсутність реального механізму охорони та захисту військовополонених, механізму їх обміну.

В межах цього дослідження слід звернути увагу на основних принципах, які є основою правового регулювання статусу військовополонених. На нашу думку, основні принципи, які стосуються військовополонених включають загальні та спеціальні принципи. До загальних віднесемо ті, що передбачені в нормах міжнародного гуманітарного права та впливають з сучасного розвитку суспільної реальності щодо побудови гуманного суспільства. Зокрема визначимо наступні:

1. Заборона на жорстоке поводження. Військовополонені мають бути захищені від будь-якого жорстокого або недостойного пово-

дження, заборонено задавати їм як фізичного так і психологічного тиску.

Проблема полягає в тому, що реальне забезпечення цього принципу залежить від внутрішньої політики держави, що утримує військовополонених. Однією з часто цитованих статистичних даних Другої світової війни є різний рівень смертності полонених союзників, яких утримували японці та німці. Тоді як 27 відсотків полонених західних союзників (американців, британців, австралійців, новозеландців, канадців і голландців) померли в японському полоні під час війни, рівень смертності полонених союзників, яких утримувала Німеччина, становив порівняно низькі 4 відсотки. Міжнародний військовий трибунал Далекого Сходу (тобто Токійський судовий процес у справах про військові злочини) стверджував, що з 132 134 полонених японцями західних союзників 35 756 померли в полоні, що в сім разів перевищує смертність тих, хто утримувався німцями. Ця різниця в рівнях смертності у багатьох випадках слугувала скороченням способом підкреслити нелюдське поводження японців з полоненими під час Другої світової війни[5].

2. Гуманне ставлення. Військовополонені повинні отримувати гідну і безпечну поведінку з боку того, хто утримує їх у полоні, включає забезпечення їм достатньої їжі, води, медичної допомоги та мінімальних умов гігієни. Важливо розуміти, що військовополонені - це люди, які, незважаючи на ворожий статус, залишаються носіями прав людини.

3. Право на гідність. Військовополонені повинні бути трактовані з повагою до їхньої людської гідності, заборонено образливе або принизливе ставлення.

4. Збереження особистих речей та документів. Військовополонені мають право на збереження особистих речей, документів та інших речей, що відображають їх індивідуальність.

5. Право на зв'язок із родиною та органами захисту. Військовополонені мають право на спілкування зі своєю родиною та належними органами, які можуть забезпечити їх захист.

6. Повернення після завершення конфлікту. Військовополонені повинні бути відпущені або повернені до свого дому після завершення військового конфлікту. Проте цей принцип слід розглядати широко, враховуючи політичні обставини, так «наприкінці Корейської війни 76 корейських і 12 китайських військовополонених відмовилися повернутися на будь-яку сторону своїх розділених країн. Натомість вони шукали притулку в нейтральних країнах» та «ризикували життям, щоб втекти від своїх лідерів» [6].

Проте слід акцентувати і на спеціальних принципах, що мають, на нашу думку бути імplementовані в національне законодавство та правову політику.

Реабілітація та особлива державна підтримка військовополонених після повернення з полону. Ця проблема є актуальна для всіх військовослужбовців, проте актуалізується для осіб, які перебували в полоні. Наукові дослідження вказують, що перебування в неволі підвищує ризик множинних розладів, які можуть посилитися в старості. Військовий полон є однією з найбільш екстремальних травматичних подій для людини, і її наслідки пов'язані не лише з довготривалими психологічними та фізіологічними труднощами, а й із прискореним старінням. Перебування у військовому полоні тягне за собою тривалі та складні стресові фактори, які підвищують ризик множинних психічних і фізичних розладів [7], навіть через багато років після репатріації. Дослідження вказують на те, що ті, хто пережив посттравму, мають високий ризик посилення соматичного та психологічного дистресу, включаючи погіршення здоров'я, симптоми посттравматичного стресу та депресію [8]. Також фахівцями доведено, що на пізніших етапах життя колишні військовополонені можуть страждати від депресії, а також від прискореного старіння [9].

Проблема має комплексний характер, на неї, на нашу думку, слід дивитися широко, не сконцентровуючись виключно на військовополонених. Ці особи, після звільнення з полону потрапляють в коло спілкування родини, яка в свою чергу також отримала психологічну травму через відсутність члена родини. Державна політика щодо охорони сім'ї має включати реабілітацію та державні гарантії збереження та захисту родин військовополонених.

Висновок. Суттєвим проривом в бік гуманізації суспільного розвитку було прийняття норм міжнародного права, зокрема тих, що стосуються правил поводження з військовополоненими. Формально модель захисту та забезпечення гуманного становища цієї групи учасників збройного конфлікту є в наявності. Проте, слід констатувати суттєву, навіть колосальну проблему: декларативність міжнародних зобов'язань, недовірність міжнародних інституцій та відсутність реального впливу на сторону, яка утримує військовополонених. В цьому контексті слід вести мову про оновлення міжнародних норм міжнародного гуманітарного права загалом, а також військовополонених зокрема. В межах репрезентованого наукового дослідження визначено суттєві принципи (основні начала) правової політики демократичних держав у сфері поводження з військовополоненими. Їх згруповано в дві категорії – загальні (заборона на жорстоке поводження, гуманне ставлення, право

на гідність, збереження особистих речей та документів, право на зв'язок із родиною та органами захисту, право на повернення додому) і спеціальні (реабілітація та особлива державна підтримка військовополонених після повернення з полону; підтримка сімей військовополонених).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bhuiyan J.H. Chapter 2 The Legal Status and Protection of the Rights of Prisoners of War In: Revisiting the Geneva Conventions: 1949-2019. P. 40–74 DOI: https://doi.org/10.1163/9789004375543_004.
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
3. Bernard S.M. Eye for an Eye: The Current Status of International Law on the Humane Treatment of Prisoners *Rutgers Law Journal* 1994. Vol. 25. Is. 3. P. 759–798.
4. Hasan M.A., Haque M.I. Should Unlawful Combatants be Considered as Prisoners of War when Captured?. *Journal of Law and Legal Reform*, 2023. Vol. 4(1), P. 123–140. <https://doi.org/10.15294/jllr.v4i1.64276>.
5. Sturma M. Japanese Treatment of Allied Prisoners During the Second World War: Evaluating the Death Toll. *Journal of Contemporary History*, 2020. Vol. 55(3), P. 514–534. <https://doi.org/10.1177/0022009419843335>.
6. Chang D. The Korean War Prisoners Who Chose Neutral Nations: An Introduction. *Journal of American-East Asian Relations*, 2020. Vol. 27(3), P. 214–234. <https://doi.org/10.1163/18765610-27030002>.
7. Lahav Y., Rodin R., Solomon Z. (). Somatic complaints and attachment in former prisoners of war: A longitudinal study. *Psychiatry*, 2015. Vol. 78, P. 354–366. doi:10.1080/00332747.2015.1061311.
8. Dekel S., Solomon Z., Horesh D., Ein-Dor T. Posttraumatic stress disorder and depressive symptoms: Joined or independent sequelae of trauma? *Journal of Psychiatric Research*, 2014. Vol. 54, P. 64–69. doi:10.1016/j.jpsychires.2014.03.003.
9. Lahav Y. Telomere Length and Depression Among Ex-Prisoners of War: The Role of Subjective Age, *The Journals of Gerontology: Series B*, 2020. Vol. 75, Is. 1, P. 21–29, <https://doi.org/10.1093/geronb/gby006>.